

GRAŻYNA WRONA

Akademia Pedagogiczna w Krakowie

Materiały źródłowe do dziejów polskich czasopism naukowych w latach 1918–1939 w archiwach i bibliotekach lwowskich

W badaniach historyczno-prasowych istotną rolę odgrywa źródłowy materiał archiwalny. Wyjaśnić jednak na wstępie należy, iż problematyka źródłoznawcza nie wzbudza szerszego wśród prasoznawców zainteresowania, a przecież zdajemy sobie sprawę, transponując na grunt historii prasy opinię Krzysztofa Migonia, iż źródłoznawstwo nie tylko ujawnia konieczny nauce materiał źródłowy, określa jego przydatność i wiarygodność, ale również wskazuje na potrzebę upowszechniania w formie edycji, bibliografii lub innego rodzaju spisów¹. Można zatem rzec, iż dotychczasowe wyniki badań w zakresie źródłoznawstwa prasoznawczego, wykazały nie tylko konieczność rozszerzenia materiału źródłowego, poprzez objęcie kwerendą archiwalną zarówno placówek krajowych jak i zagranicznych, ale także jego udostępnienie, dzięki wydaniu w postaci np. spisu bibliograficznego. Uzyskane w ten sposób dokumenty w znacznej mierze zwiększą podstawę źródłową w badaniach zarówno nad syntetycznymi dziejami prasy, jak i monograficznymi opracowaniami poszczególnych tytułów. W poszukiwaniach tych należy jednak mieć świadomość, że stan zachowanych archiwaliów jest, niestety, szczątkowy. Potwierdza to wyrażoną, przed wieloma laty, opinię Józefa Skrzypka². Warto również zwrócić uwagę na fakt pomijania w badaniach, w związku z brakiem materiału archiwalnego, pewnych problemów w historii prasy, jak np. organizacja pracy redakcyjnej.

Artykułem swoim chciałabym zwrócić uwagę na bardzo interesujące, a mało znane i dotychczas niewykorzystane materiały źródłowe do dziejów naukowego czasopiśmiennictwa polskiego z okresu dwudziestolecia międzywojennego, a znajdujące się w archiwach i bibliotekach Lwowa. Być może doświadczenia własne, a także zarejestrowane dokumenty, wykorzystane zostaną przy opracowaniu niezwykle badaczowi potrzebnej bibliografii źródeł historycznych do dziejów prasy polskiej, przechowywanych w zbiorach krajowych i zagranicznych. Myśl ta wyrażona jako postulat badawczy może więc połączyć rozproszone wysiłki historyków prasy, zajętych poszukiwa-

---

¹ K. Migoń, *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „Studia o Książce” 1985, t. 15, s. 3.

² J. Skrzypek, *O potrzebie planowania i metodzie badań w historii czasopiśmiennictwa*, [w:] *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, t. 1, Warszawa 1969, s. 198.

niami materiałów archiwalnych i zaowocuje w przyszłości wydaniem wspomnianej powyżej bibliografii.

Pierwszy etap poszukiwań objął rejestrację materiałów archiwalnych, a następnie ich analizę, przeprowadzoną w tym przypadku na użytek własnych badań, a więc ściśle dotyczących dziejów polskiego czasopiśmiennictwa naukowego, wydawanego w latach 1918–1939. Zlokalizowane i zarejestrowane, niestety z różnych względów niekompletne, zapewne wskażą badaczom dalsze kierunki poszukiwań archiwalnych. Znaczne rozproszenie tego typu materiałów, a także, nie ukrywam, trudności w dotarciu, o czym decyduje niejednokrotnie przypadek, po raz kolejny potwierdzają słuszność powyższych postulatów.

Kwerendą objęte zostały zbiory Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie (CPAHU), Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego oraz Lwowskiej Naukowej Biblioteki im. W. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (LNBANU). Mimo specyfiki gromadzonych w tych placówkach zbiorów, uzyskane materiały pozwoliły na zestawienie ich w specjalne grupy obejmujące:

- źródłowe archiwa pozaredakcyjne (akta urzędowe władz państwowych i samorządowych, materiały procesowe, akta policyjne);
- archiwalia redakcyjne (korespondencja, protokoły posiedzeń redakcyjnych, dokumentacja finansowo-administracyjna, prospekty);
- materiały pozaredakcyjne (spuścizny osobiste uczonych, współpracowników)³.

Tak przyjęty podział umożliwił w miarę systematyczny przegląd użytych materiałów. Jeden z bogatszych zbiorów stanowi zasób materiałów, w skład którego wchodzi tzw. normalia, czyli przepisy nadrzędnych instancji co do postępowania z redakcjami, wydawnictwami i drukarniami, znajdujące się w aktach Biura Prasowego Lwowskiego Starostwa Grodzkiego, a przechowywane w Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego. Obejmują one rozporządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, zarządzenia Naczelnika Wydziału Bezpieczeństwa (Wydział Prasowy) Urzędu Wojewódzkiego Lwowskiego w sprawach rejestracji tytułów nowo powstałych oraz kontroli nad już istniejącymi⁴. Na szczególną uwagę zasługują również raporty miesięczne Biura Prasowego, przesyłane do MSW oraz spisy tytułów wydawnictw periodycznych, ukazujących się we Lwowie⁵. Osobną grupę w tym zbiorze archiwaliów tworzą dokumenty przedkładane w starostwie przy rejestracji wydawnictw: pisma założycieli informujące o powstaniu tytułu, tabele programowe, formularze rejestracyjne, oświadczenia wydawców i redaktorów, zgłoszenia wydawców, opinie komendanta policji. W zasobie tym znajdziemy również pisma redaktorów przesyłane do Lwowskiego Starostwa Grodzkiego w sprawach zmiany tytułu periodyku,

³ M. Tyrowicz, *Historia prasy – jej zadania, źródła i metody badań*, [w:] *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, red. M. Kafel, t. 1, Warszawa 1969, s. 183.

⁴ Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego (dalej PAOL): Lwowskie Starostwo Grodzkie, Biuro Prasowe (1925–1939), fonol (f.) 110, opis (op.) 3, sprawa (spr.) 1–8.

⁵ Ibidem, f. 110, op. 3, spr. 9–30.

częstotliwości ukazywania, każdorazowych zmianach na stanowisku redaktora, do czego zobowiązywały odpowiednie paragrafy rozporządzenia o prawie prasowym prezydenta Rzeczypospolitej z dn. 10 maja 1927 r., a następnie dekretu prasowego z dnia 21 listopada 1938 r. W trakcie poszukiwań w zasobie odnaleziono materiały dotyczące rejestracji m.in. takich tytułów jak: „Dawna Sztuka”, „Chopin”, „Muzeum”, „Polska Gazeta Lekarska”, „Kwartalnik Historyczny”, „Kosmos”, „Przewodnik Historyczno-Prawny”, „Przegląd Humanistyczny”, „Przegląd Klasyczny”, „Ruch Filozoficzny”, „Zapiski Numizmatyczne”⁶. Tytułem wyjaśnienia należy jednak dodać, iż wymienione powyżej dokumenty rejestracyjne zachowane zostały w formie, niestety, niekompletnej i oczywiście nie objęły wszystkich wydawanych w tym okresie we Lwowie czasopism. Warto także wspomnieć, iż we Lwowie w latach 1918–1939 ukazywało się ogółem 50 periodyków naukowych.

Uzyskane materiały pozwoliły przede wszystkim na ustalenie wysokości nakładów, ceny pojedynczego numeru oraz w paru zaledwie przypadkach informacji odnośnie do rentowności pisma i źródeł jego utrzymania. Nie mniej ważne dla historyka prasy stało się przesłedzenie poszczególnych etapów rejestracji powołanych tytułów i sprawowania kontroli nad już wydawanymi.

Pewnych danych na temat interesujących nas wydawnictw dostarczyć mogą, znajdujące się również w tymże archiwum, materiały związane z działalnością towarzystw naukowych. Jako przykłady można podać: Polskie Towarzystwo Teologiczne („Collectanea Theologica”), Polskie Towarzystwo Ekonomiczne („Rozprawy i Sprawozdania Towarzystwa Ekonomicznego”), Polski Związek Entomologiczny („Polskie Pismo Entomologiczne”), Polskie Towarzystwo Filologiczne („Eos”)⁷. W powyższych przypadkach uzyskane dane miały wyłącznie charakter bibliograficzno-rejestracyjny.

Szczególną wartość dla badacza dziejów prasy mają archiwa redakcyjne, zachowane jednak w większości przypadków w stanie fragmentarycznym. Wchodzące w ich skład materiały redakcyjne, protokoły posiedzeń redakcyjnych, korespondencja, dokumentacja finansowo-księgową, obejmują tylko pewne wycinki czasowe.

W zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy (CPAHU) przechowywane są fragmenty archiwów redakcyjnych czasopism, ta-

---

⁶ Ibidem, f. 110, op. 3, spr. 139 – Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Dawna Sztuka”; spr. 156, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Chopin”; spr. 285, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Muzeum”; spr. 286, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Polska Gazeta Lekarska”; spr. 287, 394, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Kwartalnik Historyczny”; spr. 290, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Kosmos”; spr. 292, 491, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Przewodnik Historyczno-Prawny”; spr. 293, 298, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Przegląd Humanistyczny”; spr. 310, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Przegląd Klasyczny”; spr. 311, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Ruch Filozoficzny”; spr. 393, Pisma o rejestracji polskiego naukowego czasopisma „Zapiski Numizmatyczne”.

⁷ Ibidem, f. 1, op. 54, spr. 1699, Polskie Towarzystwo Filologiczne; spr. 1933, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne; spr. 1935, Polski Związek Entomologiczny; spr. 1910, Polskie Towarzystwo Filologiczne.

kich jak: „Muzeum”, „Kwartalnik Historyczny”, „Pamiętnik Literacki”, „Studia Philosophica”, „Ruch Filozoficzny” i „Przegląd Ekonomiczny”. Jako samodzielnie wyodrębniona jednostka inwentarzowa funkcjonuje część archiwum redakcyjnego czasopisma „Muzeum”, z lat 1937–1939, wydawnictwa Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych. Jego zawartość stanowią przede wszystkim kopie listów redaktora Kazimierza Brańczyka do sekretarza Towarzystwa Tadeusza Mikułowskiego oraz korespondencja autorów i współpracowników, dotycząca publikowanych rozpraw, recenzji, a także sprawozdań⁸. Interesującym jej uzupełnieniem są listy i zamówienie przesłane przez prenumeratorów: osoby prywatne, towarzystwa, szkoły, wydawnictwa⁹. Analiza korespondencji redakcyjnej pozwoliła prześledzić kształtowanie się w tym okresie oblicza pisma, poprzez przemianę jego struktury wewnętrznej, a także poznać kłopoty redaktora z doбором materiału naukowego i recenzyjno-sprawozdawczego. Pozostałe archiwa redakcyjne wchodzi już w skład zasobów, dokumentujących działalność towarzystw naukowych. W zespole: „Polskie Towarzystwo Filozoficzne” odnajdziemy protokoły posiedzeń Komitetu Wydawniczego „Studia Philosophica” z lat 1933–1935, prospekt tego czasopisma, a także rozliczenia finansowe z okresu 1936–1938¹⁰. Materiały te wzbogaca lista prenumeratorów drugiego wydawnictwa PTF, czyli „Ruchu Filozoficznego”¹¹.

Równie interesująco przedstawiają się materiały tworzące archiwum redakcyjne „Kwartalnika Historycznego”, przechowywane w zbiorze „Polskie Towarzystwo Historyczne we Lwowie”. W zasobie tym zebrane zostały m.in. kopie pism redaktorów periodyku: Aleksandra Semkowicza i Jana Ptaśnika oraz nadesłane do redakcji w latach 1921–1928 listy, w układzie alfabetycznym nazwisk nadawców¹². Odnajdziemy tutaj listy m.in.: Haliny Bachulskiej, Henryka Barycza, Józefa Fijałka, Franciszka Gawrońskiego-Rawity, Natalii Gąsiorowskiej, Oskara Haleckiego, Władysława Konopczyńskiego, Fryderyka Pappé’go, Kazimierza Piwarskiego, Ludwika Piotrowicza, Józefa Widajewicza, Heleny Więckowskiej. W przeważającej liczbie dotyczą one formowania działu recenzyjnego periodyku, głównie poprzez dobór właściwych recenzentów, a także współpracy lokalnych środowisk historycznych z redakcją „Kwartalnika”, właśnie w kwestii, jak to określił jeden z autorów, „ożywienia i rozszerzenia działu recenzji i sprawozdań”.

Warte uwagi są także dokumenty znajdujące się w aktach „Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza we Lwowie”, a dotyczące głównie roz-

⁸ CPAHU, f. 513, op. 1, spr. 2, Administracja czasopisma „Muzeum” z lat 1937–1939.

⁹ Ibidem, f. 513, op. 1, spr. 1, 3, Administracja czasopisma „Muzeum” z lat 1938–1939.

¹⁰ Ibidem, f. 712, op. 1, spr. 39, Polskie Towarzystwo Filozoficzne. Protokoły posiedzeń Komitetu Wydawniczego „Studia Philosophica” (1933–1935); spr. 41, Polskie Towarzystwo Filozoficzne. Prospekt czasopisma „Studia Philosophica”; spr. 40, Polskie Towarzystwo Filozoficzne. Prospekt czasopisma „Studia Philosophica”.

¹¹ Ibidem, f. 712, op. 1, spr. 43, Polskie Towarzystwo Filozoficzne. Sprawy finansowo-administracyjne dotyczące czasopisma „Studia Philosophica”.

¹² Ibidem, f. 711, op. 1, spr. 103–120, Polskie Towarzystwo Historyczne we Lwowie. Korespondencja redakcji z autorami, czytelnikami i prenumeratorami „Kwartalnika Historycznego”.

powszechniania jego organu naukowego, czyli „Pamiętnika Literackiego”. Wśród nich znalazły się m.in. pisma nadesłane na adres redakcji przez instytuty naukowe, szkoły, towarzystwa i osoby prywatne w sprawie prenumeraty periodyku oraz podziękowania za bezpłatne przekazywanie poszczególnych numerów¹³. Tutaj też zachowano listę prenumeratorów „Pamiętnika Literackiego” z 1931 r.¹⁴ Z kolei kopie listów adresowane m.in. do Ministerstwa WRiOP, Kasy im. Mianowskiego, Funduszu Kultury Narodowej, Prezydium Rady Ministrów i innych, dokumentują działania redaktorów zmierzające do utrzymania stabilności finansowej periodyku¹⁵. Ciekawostkę dla badacza stanowią materiały związane z organizacją spotkań nazwanych „Wieczorami Pamiętnika Literackiego” oraz ich wykaz za lata 1935–1938¹⁶. Zestawione obok siebie zaproszenia, brudnopisy sprawozdań, listy uczestników, informowały o założeniach tego typu spotkań, podawały nazwiska prelegentów oraz tematy wieczorów. W jednym ze sprawozdań można przeczytać:

Z ramienia Towarzystwa odbywają się w Pracowni Naukowej Ossolineum, co drugi wtorek miesiąca „Wieczory Pamiętnika Literackiego”, na których omawia się różne aktualne kwestie z dziedziny krytyki literackiej oraz metody, przedstawia się stanowisko „Pamiętnika Literackiego” wobec różnych zagadnień w kwestiach literackich¹⁷.

Kolejne materiały, które zostały odnalezione w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy, to wyłącznie pojedyncze dokumenty. W papierach „Polskiego Towarzystwa Filologicznego” przechowywany jest „Regulamin redakcyjny PTF”, opracowany m.in. przez Ryszarda Gansińca¹⁸, zaś dokumentację „Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego” stanowią umowy i rozliczenia finansowe z drukarniami.

Trzecią grupę tworzą materiały pozaredakcyjne niearchiwalne. W omawianym przypadku są to dokumenty zachowane w spuściznach osobistych profesorów lwowskich: Franciszka Bujaka¹⁹, Ryszarda Gansińca²⁰, Juliusza Kleinera²¹ i Ludwika Finkla²². Odszukane w zbiorach rękopiśmiennych

¹³ Ibidem, f. 202, op. 1, spr. 28, 58, 69, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza we Lwowie.

¹⁴ Ibidem, f. 202, op. 1, spr. 66, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza we Lwowie.

¹⁵ Ibidem, f. 202, op. 1, spr. 55, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza we Lwowie.

¹⁶ Ibidem, f. 202, op. 1, spr. 72, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza we Lwowie.

¹⁷ Ibidem, f. 202, op. 1, spr. 72, Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza we Lwowie (kopia sprawozdania).

¹⁸ Ibidem, f. 712, op. 1, spr. 55, Polskie Towarzystwo Filologiczne we Lwowie; f. 843, op. 1, spr. 24, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne we Lwowie.

¹⁹ Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (dalej LNBNAUN), f. 18, spr. 2.

²⁰ Ibidem, f. 9, spr. 157, 158.

²¹ Ibidem, f. 147, spr. 206.

²² PAOL, f. 254, op. 1, spr. 195.

Lwowskiej Biblioteki Naukowej im. W. Stefanyka, Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego, nie stanowią jednak bezpośredniej dokumentacji w badaniach nad dziejami naukowego czasopiśmiennictwa w Polsce. Dotyczą one bowiem wyłącznie współpracy wymienionych uczonych z wieloma redakcjami czasopism. Dostarczają natomiast interesującego materiału do poznania zasad nawiązywania współpracy komitetów redakcyjnych z wybitnymi polskimi uczonymi, a także troski profesorów o coraz doskonalszy kształt pisma.

Powyższy przegląd źródeł archiwalnych i materiałów rękopiśmiennych oczywiście nie wyczerpuje w całości podjętego tematu. Pozwala jedynie na stwierdzenie ich obecności w wymienionych instytucjach, a także wskazuje na dalsze możliwości poszukiwań źródłowych. Dla autorki natomiast, w wyniku przeprowadzonej kwerendy, znacznie rozszerzyła się dotychczasowa baza źródłowa, pozwalająca kontynuować dalsze badania, głównie w zakresie organizacji pracy redakcyjnej periodyków naukowych.